

POSLE RAZVODA

POSLE RAZVODA

Gracija Deleda

Sa italijanskog preveo
Aleksandar V. Stefanović

Naslov originala
Grazia Deledda:
DOPO IL DIVORZIO

Copyright © 2015. za srpsko izdanje, Heliks

Izdavač
Heliks

Za izdavača
Brankica Stojanović

Urednik
Bojan Stojanović

Lektor
Vesna Đukić

Štampa
Artprint Media, Novi Sad

Tiraž
1000 primeraka

Prvo izdanje

Knjiga je složena
tipografskim pismom
Janson Text

ISBN: 978-86-86059-68-0

Smederevo, 2015.

www.heliks.rs

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

POSLE RAZVODA

Prvi deo

I

1904. U domu Poruovih, u gostinskoj sobi, plakala je jedna žena. Sedela je na podu, pored kreveta, s rukama na izdignutim kolenima i čelom oborenim na njih, plakala je jecajući, mašući glavom kao da je nema, da je kraj svakoj nadi. Njena obla, lepo građena ramena, njena leđa utegnuta u jelek od žute svile, dizala su se i spuštala u navratima.

Okolo je bio skoro mrak: soba nije imala prozore, a vrata, iznad terase na ciglenim stubovima, bila su širom otvorena i kroz njih se videlo sivkasto, sve tamnije i tamnije nebo. Na tom zaleđu blistala je jedna mala žuta i daleka zvezda; iz dvorišta je dopiralo prodorno cvrčanje cvrčka i s vremena na vreme čuo se bat konjskih kopita o kameno tle.

Jedna oniža i krupnija žena u nošnji iz Nuora, staračkog i punijeg lica, pojavila se na vratima, noseći metalnu uljaricu s četiri plamenika; na jednom je goreo uljani fitilj.

– Đovana Era – izgovorila je grubim i neotesanim glasom – šta radiš tu u mraku? Tu si? Šta radiš? Čini mi se da plačeš! Baš si luda, zaista ti velim, baš si luda!

Ova poče grčevito da jeca.

– Ah! Ah! Ah! – ogласi se krupna žena, prilazeći, kao da se čudi i užasava. – Rekla sam da plačeš! Zašto? Majka te dole čeka, a ti ovde plačeš kao suluda, što i jesi.

Ova nastavi da plače još glasnije. Krupna žena okači svetiljku na dugi ekser u zidu, osvrnu se pogledom okolo i poče da obilazi oko uplakane žene, uzaludno pokušavajući da je uteši. Uspela je tek da joj kaže:

– Pa, ti si luda, Đovana, baš luda!

Gostinska soba (u Nuoru tako zovu sobu koju sve starinske porodice imaju spremnu za prijatelje goste iz obližnjih mesta i sela) bila je prostrana, bela, nedoterana, s velikim drvenim krevetom, stočićem prekrivenim komadom platna, na kome su kao ukras stajale šoljice i staklene tacne; mnoge omanje slike bile su izvešene visoko po zidovima, skoro do same neobojene tavanice. Sa greda na tavanici visili su grozdovi smežuranog grožđa i žute kruške koje su prijatno mirisale. Lanene vreće, pune do vrha, uspravne, stajale su tu i tamo na podu.

Krupna žena, gazdarica u kući, uze jednu od ovih vreća, malo je pomeri, i potom vrati na mesto sa koga ju je uzela.

– E, sad, prestani – izgovorila je zadihano zbog načinjenog napora – šta se tu može? A i ne treba da očajavaš. Šta kog vraga, golubice moja; ako je javni tužilac tražio prisilni rad, ne mora da znači kako su i porotnici besni psi kao on što je...

Druga žena nastavila je da plače i odmahuje glavom izvičući između jecaja:

– Ne... ne... ne...

– Da! Da! Ja ti kažem da dâ! Diži se ili ću zvati tvoju majku – viknula je žena, obuhvativši je s leđa. I podigavši joj nasilno glavu.

Pojavi se lepo, oblo, zajapureno lice, uokvireno gustom crnom i raščupanom kosom, sa crnim očima podbulim i sjajnim od plača, i crnim veoma gustim veđama, spojenim i nakostrešenim.

– Ne! Ne! – uzvikivala je Đovana, batrgajući se. – Pustite me da plačem nad svojom sudbinom, moja teta Poreda...¹

– Sudbina ili ne! Diži se.

– Neću se dići! Neću! Osudiće ga na najmanje trideset godina. Vi, dakle, ne shvatate da će ga osuditi na trideset godina?...

– To ćemo tek da vidimo. I onda, šta je trideset godina? Nego, ti ličiš na divlju mačku, znaš?

Ova je vrištala, čupala kose, obuzeta divljim očajem. I vikala:

– Trideset godina! Šta je trideset godina! Vi, teta Poreda, ništa ne shvatate! Idite, idite, ostavite me samu, za ime Boga, idite...

– Ja da idem neću! – bunila se tetka Poreda. – Vraga! Ja sam u svojoj kući! Diži se, đavolja kćeri, dosta, pripašće ti muka. Sačekaj do sutra da čupaš sebi kosu, jer tvoj muž još nije na prinudnom radu.

Đovana obori čelo, i poče iznova da tiho plače, tužno, da ti srce prepukne.

– Kostantino moj, moj Kostantino – vapeći kao što narikače oplakuju mrtvaca – ti si za mene mrtav, nećeš više nikada biti moj, nikada više. Oni besni psi su te uzeli i vezali i više te pustiti neće. Kuća će nam opusteti, postelja ostati hladna, porodica će se raspasti. Dobro moje, jagnje moje, ti si za svet mrtav, nek' tako budu mrtvi oni koji te vezaše!

¹ *Porredda*, ženski oblik i deminutiv od imena *Porru* (Sardinija). – *Prim. prev.*

Bol Đovanin ganuo je tetka Poredu, ali ne znajući više šta da radi, izišla je na poluotvoreni trem i pozvala:

– Bakizija Era, dođi gore, jer će ti ćerka poludeti!

Na spoljnim stepenicama čuli su se koraci; tetka Poreda se pojavi iznova, a iza nje je išla visoka žena, tragična izgleda, u crnom, glave povezane crnom maramom koja joj je okruživala žuto lice kao u ptice grabljivice, sa sjajnim, usade-nim zelenim očima s modrim podočnjacima i crnim, divljim obrvama.

Sama njena pojava kao da je unosila mir njenoj kćerki.

– Diži se odatle! – podviknula je promuklim glasom.

Đovana je ustala: bila je visoka, krupna, ali okretna, divnih bedara. Imala je na sebi suknje od grube tkanine, obuhvaćene oko slabina purpurnim pojasom, s porubom od zelene čoje, vrlo kratke; ispod njih su se videla mala stopala u rastegljivim cipelama i početak izvajanih nogu.

– Zašto samo uznemiravaš ovaj dobri svet? – upita je majka.

– Prestani malo, siđi na večeru i nemoj da plašiš devojke i remetiš raspoloženje ovog dobrog sveta.

Povod za radost ovog dobrog sveta bio je povratak, zbog prazničnog raspusta, sina, studenta prava, koji je te večeri stigao kući.

Đovana izgleda da je shvatila i smirila se: skinula je s glave vunenu maramu, otkrivši pritom kopicu od starog brokata ispod koje su štrčali talasi kao zift crne kose, i otišla da opere ruke u lavoru položenom na jednoj stoličici. Tetka Poreda je pogledala tetka Bakiziju, stisnula usne kažiprstom i palcem desne ruke, dajući time znak da se ćuti, i potom se mirno udaljila.

Prijateljica ju je poslušala, nije rekla ni reči, sačekala je dok je Đovana oprala ruke i malo došla sebi, a zatim su obe sišle

spoljnim stepenicama. Noć se već bila spustila, noć mirna, topla, duboka: posle prve male žute zvezde sledile su hiljade srebrnastih nebeskih svetiljki. Mlečni put činio se kao veliki plašt prošiven varnicama, dok je oštri dim sena ispunjavao vazduh.

U dvorištu su pevali cvrčci skriveni u dugome venjku, dok je konj žvakao udarajući potkovanim kopitom o tle. U daljini se čulo pevanje ispunjeno setom.

Kuhinjska vrata, kao i ona na sobi u prizemlju, koja je za ovu priliku služila kao trpezarija, gledala su na dvorište i bila širom otvorena. U kuhinji, pored upaljenog ognjišta, videla se tetka Poreda, spremna da začini makarone, i uz nju devojčica u gospodskoj crnoj haljinici, razbarušene kose, bosa, koja se prepirala s dečakom u odelu, vrlo debelim i crvenim u licu kao njegova baba.

Devojčica je strahovito besnela i klela, prizivajući sve đavole, dok je dečak pokušavao da je štipa za noge.

– Smirite se – govorila im je tetka Poreda. – Ah, ah, hoćete li se smiriti već jednom pogana dečurlijo?

– Mama Poru, ova devojčica proklinje, kaže mi: nek' ide dovraga ko te je rodio.

– Ah, ah, Minija, ti ćeš takva, živa i zdrava, pravo u pakao – odgovori baba i ne osvrćući se, mešajući makarone.

– On me štipa, mama Poru, joj, joj, kako me štipa!... Kožu ću ti odrati, štroko jedna, ako te samo uhvatim, dobićeš šamare koliko imaš kose na glavi...

– Minija, kakav je to rečnik?

– Ukrao mi je novčanik, onaj s papirnom slikom, što mi je doneo čika Paolo...

– To nije istina! Nemoj ja da ispričam, Minija – viknuo je dečak preteći – a ako je do krađe...

Devojčica se učuta kao omađijana, ali malo posle dečak uze jedan štap sa iskrivljenom drškom i poče da je hvata za nogu, i ona se zaplaka. Baka se osvrnu s kuhinjskom kutlačom u ruci.

– E pa, ja ću vas kutlačom, nevaljalci jedni. Čekajte samo.
– Pojuri za njima i oni pobegoše u dvorište, sudarivši se s Đovanom i majkom.

– Šta je to, šta?...

– Ah, dovode me do očajanja, nesnosni su!... – kazala je tetka Poru sa kuhinjskih vrata.

U tom trenutku jedna crna prilika se odvoji od pritvorene kapije i uzbuđenim glasom progovori:

– Oni se vraćaju, bako, evo ih.

– Pusti ih neka se vrate, da obrate pažnju na tvog brata i sestru koji su se potukli kao pilići.

Gracija ništa ne odgovori, ali ubrzo potom uze iz ruku tetka Bakizije gvozdenu uljaricu i ode da je sakrije iza kuhinjske klupe, napomenuvši prigušenim glasom:

– Trebalo bi da se stidite ovih svetiljki, bako, sada kada je tu čika Paolo.

– Ma kakav čika Paolo, misliš da je on odrastao u zlatu?

– On je iz Rima...

– Vraga! Kako da ne! U Rimu ovakvih svetiljki i nema, jer se ulje kupuje za pare, dok su naši krčazi naliveni do vrha.

– Samo vi i dalje mislite tako – odvratila devojka i iskoči u dvorište, ustreptala pred glasovima dede i ujaka.

– Đovana, zdravo, tetka Bakizija, kako ste? – ču se topli glas studenta. – Ja sam, hvala Bogu, dobro! Oh, žao mi je zbog vaše nesreće: samo hrabro, ko zna da li sutra izriču presudu?

Ušao je u sobu u kojoj je bio postavljen sto, a za njim su ušli žene i deca, koju je njegovo prisustvo istovremeno rastuživalo i zabavljalo.

On je bio nižeg rasta i pomalo je hramao, jer je imao jedno stopalo manje i jednu nogu nešto kraću. Stoga su ga zvali Doktor Pededu (nogica), što on nije uzimao za zlo, jer, govorio je, bolje je imati jedno stopalo manje od drugog, negoli glavu manju od ostalih ljudi.

Njegovo sitno lice, ružičasto i oblo, s plavičastim brčićima, bilo je nasmejano pod velikim mekim i crnim šeširom. Za sebe je govorio da je socijalista.

Ušavši u sobu, seo je na krevet s koga su mu visile noge i prigrlio uza se sestričinu s jedne i sestrića s druge strane, a ovi su ga gledali otvorenih usta. Nije obraćao pažnju na izraženo žaljenje tetka Bakizije, ali je s vremena na vreme zagledao Graciju, čiji su obrisi trinaestogodišnjakinje, visoke i štrkljaste devojčice u izrastanju, bili još izobličeni zbog crne, suviše tesne haljinice. Njene oči, jasne i kao od metala, uporno su bile željno uperene u ujaka.

– Eto – kazala je tetka Bakizija svojim promuklim glasom – stvar je stajala ovako: Kostantino Leda imao je strica, očevog brata, zvao se Bazile Leda i nosio nadimak Kraguj (neka je u milosti božjoj, ako nije u kandžama đavola), toliko je bio pohlepan na pare.

– Bio je opak, smeđi kraguj, Bog mu oprostio. Priča se da je umorio ženu glađu. Eto, Kostantino je ostao pod njegovim staranjem; dečak je imao nešto imanjanja; stric mu je pojeo sve, a uz to ga je mlatio, vezivao ga između dva kamena, u polju, i ostavljao ga tako na suncu i prepuštao pčelama koje su mu i oči peckale.

– Došao je dan kada je Kostantino pobegao od kuće; imao je šesnaest godina. Nije ga bilo tri godine. Govorio je kako je radio u rudnicima, ja ne znam, tako je on govorio.

– Da, da! Radio je u rudnicima! – provali iz Đovane.

– Ne znam! – reče majka, stisnuvši usne kao da sumnja. – Bilo kako bilo, stoji da je u odsustvu Kostantinovom na Bazila Kraguja ispaljen hitac iz puške dok je bio u polju. Istina je da je imao neprijatelje. Kada se Kostantino vratio, priznao je da je pobegao kako bi izbegao iskušenje da ubije strica, koga je smrtno mrzeo. Sada je mladić da bi uspostavio mir s Kragujem... Sad slušaj, Paolo Poru...

– Doktor Poru! Doktor Pededu! – uskliknuo je dečak ispravljajući domaćicu. Ova ga besno pogleda i pljusnu mu mali šamar. Đovana se na to zasmejala.

Videvši ožalošćenu mladu ženu čiji je muž bio u zatvoru, i koju je samim tim obavijao romantični, zapravo tragični oreol, i bleđa i suvonjava Gracija poče nervozno da se smeje. Smejala se i Minija, kao i seljačić i student. Tetka Bakizija se osvrtala okolo užarenih očiju. Zašto li se samo toliko smeju? Jesu li ljudi? Digla je žutu i mršavu ruku, ali dok se spremala da opali šamar, nije baš znala kome bi pre, da li kćerki ili dečaku, evo tetka Porede s makaronama koje su se pušile.

Iza nje je stupao čika Efes Marija Poru, krupan čovek, naočit, grudi stegnutih u vrlo tesan somotski tamnoplavi prsluk. On je bio seljak koji se držao kao učen čovek. Imao je široko lice nalik licima isklesanim u antičkom mermeru, s kratkom kovrdžavom bradom i velikim i bistrim očima.

– Odmah, odmah za sto! – uzviknu tetka Poreda, trenuvši činiju nasred stola. – A vi se smejete? Doktorčić vas zasmejala?

– Ja sam se spremala da lupim šamar vašem unuku – obavesti je tetka Bakizija.

– Zašto, dušo moja? Dakle, za sto. Đovana ovde. Doktor Poredu neka dođe ovamo.

Student se baci nauznak na krevet, raširi ruke, podiže noge, spusti ih, ustade zevajući.

A deca i Đovana iznova se zasmеjaše. On reče:

– Malo gimnastike dobro čini. Oh, Bože, kako ću spavati noćas! Sve su mi se kosti razdrmale. Kako si samo porasla, Gracijeto, izgledaš kao motka.

Devojčica pocrvене i obori oči; tetka Bakizija napući usnice, užasnuta što je student mislio na nešto sasvim drugo nego na priču koja je bila u toku, a i zato što su svi gosti poklanjali malo pažnje Kostantinovim nedaćama. Uostalom, izgledalo je da je i Đovana zaboravila svoju muku, samo kada je tetka Poreda stavila pred nju ogromnu porciju rumenih makarona koje su mirisale od preliva, mlada žena se iznova namršti i odbi da jede.

– Kazala sam vam već! – uzviknula je tetka Poreda, začuđena. – Baš je luda, po meni zaista luda! Zašto da sada ne jede? Kakve to veze ima što bi jela sada, s presudom koja će biti izrečena sutra?

– Hajde – ponudi je tetka Bakizija, ne bez malo jetkosti – nemoj da praviš gluposti, i nemoj da kvariš raspoloženje ovog dobrog sveta.

I čika Efes Marija stavi gospodski salvetu ispod brade i izreče svoju književnu misao.

– Protiv sudbine, snažno srce, veli Dante Aligijeri. Hajde, Đovana Era, pokaži da si cvet planina jači od kamenja. Vreme će sve izgladiti.

Đovana je počela da jede, ali s jecajem u grlu koji ju je sprečavao da proguta zalogaj.

Paolo je ćutao, povijen nad svojim tanjirom: na njemu već nije bilo ni trunke jela kada je Đovana uspela da proguta prvu makaronu.

– Ti si kao vetar, sine moj – napomenu tetka Poreda. – Gladan si kao pas. Hoćeš li još? Da, još malo? Hoćeš?

– O, bravo! – javio se čika Efes – izgleda kao da u Večnome gradu nisi video ništa što se jede.

– E, rekla sam vam ja – potvrdi tetka Poreda – lepa mesta, ako hoćete, ali sve se kupuje za gotove pare. Čula sam, za celu istinu: u kućama nema namirnica, kao kod nas, a kada u kući nema namirnica, i sami dobro znate da čovek nije nikada sit...

Tetka Bakizija se složi s tim, jer je nažalost dobro znala šta je kuća bez namirnica.

– Je l' tako, ili nije tako, Doktore Poredu?

– Istina je – odgovori on, jedući i smejući se, mašući dugačkim i belim rukama s vrlo dugim noktima.

– Zato je i postao kao pijavica, vampir! – primeti čika Efes Marija, obraćajući se gostima. – Ne ostavlja mi ni kap krvi u venama. Demonsko telo! U Rimu jedu novac!

– Ali, kada biste samo znali – uzdahnuo je Paolo – sve je toliko skupo! Jedna breskva dvadeset čentezima. Ah, sada mi je dobro!

– Dvadeset čentezima! – uzviknuše svi uglas.

– Dobro, tetka Bakizija, i onda? Kada se Kostantino vratio?... – upita Paolo.

– E pa, lepo, Paolo Poru... ah, ja ti se i dalje obraćam s ti, premda ćeš uskoro biti doktor,² jer kada si bio dečak, ja sam ti davala i poneku ćušku...

– Toga se ne sećam – kazao je mladić, dok su Gracijine nozdrve srdito podrhtavale.

– Dakle, ispričala sam ti da Kostantina nije bilo tri godine i da...

² U Italiji titulom *dottore* (doktor) oslovljavaju sve univerzitetski obrazovane ljude.
– *Prim. prev.*

– Da je bio u rudnicima, gde mu je bilo vrlo dobro, a zatim se vratio, da bi se pomirio sa stricem.

– I eto, tu je video moju Đovanu, ovu devojkicu, i tako su se zavoleli. Stricu to nije bilo po volji, jer je devojkica bila sirota; Kostantino je radio za Kraguja, a Kraguj mu nije davao ni prebijene pare. Onda je Kostantino došao k meni i rekao: „Ja sam siromah, nemam para da kupim nakit nevesti i da napravim slavlje i svadbenu gozbu kako se hrišćanima priличи, a i vi ste bez para. Pa dobro, uradićemo ovako, sklopićemo za sada samo građanski brak; radićemo zajedno, prikupićemo novac za slavlje i onda se venčati i pred Bogom.“ Pošto su mnogi tako radili, i mi smo tako postupili. Obavili smo tiho građansko venčanje i živeli spokojno zajedno. Kraguj je pucao od besa; drao se, čak i u našem kraju, izazivajući posvuda Kostantina. A mi smo argatovali. Posle berbe, prošle godine, dok smo pripremali kolače za svadbu, Bazile Leda je nađan mrtav u svojoj kući. Veče pre toga Kostantino je viđen kada je ulazio kod njega: bio je otišao da mu nagovesti kako sprema svadbu i zatraži da se pomire. O, siroti momak, nije hteo da pobegne kako sam mu savetovala. I uhapsili su ga.

– Jer je bio nevin... majko... moja...

– Eto gde ova luda počinje opet da plače. Ako ne učutiš, ja više neću izustiti ni reč, eto. Dakle, Kostantina su uhapsili, i sada je u toku rasprava, i javni tužilac je tražio da ga osude na prisilne radove. Ma, nije li pseto, taj državni tužilac? Ima dokaza zaista, Kostantino je viđen kako ulazi noću u stričevu kuću, a ovaj je živio kao divlja ptica, što je i bio. Setili su se prošlosti: sve je istina, ali samog dokaza nema. Kostantino se upetljao u niz protivrečnosti i grižu savesti; stalno ponavljajući reči: *to je smrtni greh*. Jer treba znati da ga je nesreća pogodila, zato što je živio sa Đovanom pre verskog braka.

– Ali recite mi nešto...

– Čekaj. Dodaj da su se naknadno venčali i u crkvi. U zatvoru, da, u zatvoru, bog i duša, zamisli samo kakav užas. Nemoj opet da počneš s plakanjem, Đovana, inače ću da ti bacim ovaj slanik u lice. Evo, tu pred vama, budale! Svi su govorili: ne, ne, nemoj da se udaješ, ako je kriv i bude bio osuđen, moći ćeš da se udaš za drugog...

– O, kako ste bedni!... – vrisnula je mlada žena, zažarenih očiju, ali oštar majčin pogled usredsredi se na njeno lice, i ona iznova začuta.

– Da li sam to, možda, ja rekla? – upita Bakizija. – Ne, to su govorili drugi, i to za tvoje dobro.

– Moje dobro, moje dobro – žalila se Đovana, skrivajući rukama lice. – Moje dobro se završilo, završilo, završilo.

– Imate li dece? – upitao je Paolo.

– Da, sina. I da nije njega, teško meni. Teško meni. Ako bi Kostantina osudili, a ne bi bilo deteta, teško meni. – Zaplitala je prste u kosu iznad čela i njihala pomahnitalo glavom.

– Da li bi se ubila, srce moje? – upita je ironično mati. Studentu se činilo da primećuje nešto lažno u Đovaninom nemiru: podsetila ga je na izvesnu čuvenu glumicu u jednoj francuskoj komediji, i pred bolom mlade žene, reči sumnje provališe preko njegovih usana.

– I sada – nastavi on – sem toga donet je i zakon o razvodu braka: svaka žena čiji je muž osuđen može ponovo da bude slobodna.

Izgleda da Đovana nije ni shvatila te reči i nastavila je da tresе glavu obuhvaćenu rukama. Tetka Poreda ubeđeno reče:

– Da, koješta! Ni sam Bog ne može da rasturi jedan brak.

Čika Efes Marija je sve to posmatrao malo podrugljivo.

– Da! Pročitao sam u novinama. Razvod! Primenjivaće ga tamo na kontinentu, gde, sem toga, ljudi i žene stupaju u brak više puta, bez potrebe za sveštenikom i predsednikom opštine. Ali ovde, kod nas, ne, nipošto!...

– Ne, teta Poru, ne na kontinentu, u Turskoj – primeti Gracija.

– I ovde, i ovde! – potvrdi tetka Bakizija, koja je sve shvatila.

Odmah posle večere Eraovi podoše kod advokata.

– Gde ćete ih smestiti da prenoće? – postavi pitanje Paolo.

– U gostinskoj sobi?

– Svakako. Zašto?

– Zato što sam zapravo ja hteo da budem gore: ovde je zagušljivo. Koji gost je bolji od mene?

– Strpi se do sutra, sinko moj.

– O, Bože, kakvi varvarski običaji, kada će već jednom da se s njima prestane? – upita ljutito.

– I ja se pitam – reče čika Efes Marija, koji je bio uzeo da čita novine. – Idu mi na nerve ove žene. Nego, šta kažeš ti o novom ministarstvu?

– Baš me briga – odgovorio je smejući se, jer se setio one ličnosti iz *Dame chez Maxime*, miline od komada, u pozorištu „Manconi“, u koje je redovno odlazio.

I otišao je da pogleda neke knjige koje je bio smestio u jedno udubljenje u dnu sobe. Minija i bratić bili su izašli u dvorište; Gracija, posađena za stolom, s pesnicama na obrazima, gledala je uporno u strica. I on joj se obrati:

– Ti čitaš romane, je l' da?

– Ja ne – odreče ona pocrveneвши.

– A ja ti kažem, nađem li te ja da čitaš izvesne knjige, trenuću ti ih o glavu.

Njoj usne zadrhtaše. Da bi sakrila suze, ustala je i izašla iz sobe. Čula je samo kako se brat i sestra još uvek prepiru sa ocem oko novčanika...

– Što se krađe tiče – govorio je dečak – ti da čutiš, jer ste ti i ona druga koja je tamo, ona motka, danas prodale vino i zadržale novac...

– Ah, lažovčino! – podviknu Gracija krenuvši na njega i tukla ga je, dok je on gorko plakao.

Okolo su se čuli cvrčci; konj je žvakao kopajući nogom po pločniku, zvezde su izlivalale rasplinutu mlečnu svetlost po toplom dvorištu koje je mirisalo na seno.

– Ona je siročče, nemoj da je mučiš – govorila je tetka Poreda svom sinu, braneći Graciju (tri dečaka bili su sinovi najstarijeg sina Poruovih, bogatog pastira, i mlade žene umrle pre godinu dana) i ako želi da čita, ostavite je da čita.

– Da, ostavi je da čita! – potvrdi svečano čika Efes Marija. – Ah, zašto li samo nisu i mene pustili da čitam kada sam bio dečak? Bio bih postao astronom, učen kao sveštenik.

Astronom, za čika Efesa Mariju, bio je čovek veoma mudar, krcat znanjem, kao da kažemo filozof.

– Jesi li video papu, sine moj? – upita, po asocijaciji misli, teta Poreda.

– Ne.

– Kako, nisi video papu?

– Pa šta vi mislite? Papa je u jednoj kutiji, i da ga vidiš treba platiti, platiti velike pare.

– Ma hajde! – reče ona. – Ti si nevernik.

I iziđe u dvorište, gde su se deca tukla štapovima: banula je među njih, razdvojila ih i otpravila svakog u drugi kraj dvorišta, vičući:

– Baš ste kao i toliki petlići. Evo petlića, nek vam je Bog na pomoć. Nevaljalci jedni! Svi odreda!

Dečje jecanje se mešalo sa zrikanjem zrikavaca, u vedroj noći.

II

Sutradan ujutro Đovana se prva probudila: kroz staklo na vratima dopirala je mutna svetlost zore, i u jutarnjoj tišini čulo se čavrljanje lasta.

Čim se probudila, mlada žena je osetila neku blagost, ali ubrzo joj se učini kao da je zahvaćena snažnom hukom. Setila se.

Tog dana trebalo je da se reši sudbina njenog muža. Bila je sigurna da će Kostantino biti osuđen, ali još uvek se i uporno nadala. Da li je on kriv ili ne, o tome nije uopšte razmišljala, a možda nijednog trenutka nije ni mislila na to: nju je mučila samo posledica činjenice, razdvajanje za sva vremena od tog mladog čoveka, hitrog i snažnog obličja kao u hrta, glatkih ruku i vrelih usana. Pri tome sećanju toliko se uznemirila da je i nesvesno skočila iz postelje i počela da se oblači, zadihano ponavljajući:

– Već je kasno, kasno, kasno...

Tetka Bakizija otvori svoje male oči kao u svica, te i ona ustade; ali je predobro znala šta će se desiti tog dana, i sledećeg dana, i godinu, i dve, i deset godina potom, a da u ovom trenutku ne bi osećala uznemirenost. Obukla se i zamočila ruke u vodu i prešla njima preko lica samo jednom; zatim se obrisala i krajnje pažljivo obavila povezaču oko glave.

–Već je kasno – ponavljala je Đovana. – Bože moj, kasno je...

Ali majčina smirenost je napokon primirila i nju. Tetka Bakizija je sišla u kuhinju i Đovana je poslala za njom; tetka Bakizija je pripremila belu kafu i hleb za Kostantina (pošto je dvema ženama bilo dozvoljeno da donose hranu optuženom), stavila sve to u korpu i uputila se prema zatvoru; za njom je išla Đovana.

Ulice su bile prazne. Sunce tek što je bilo granulo iznad granitnih vrhova Ortobena, ispunjavalo je vazduh sitnim ružičastozlatnim prahom. Nebo je bilo tako plavetno, ptice tako vesele, a vazduh tako blag i mirisan, da se činilo kao da je praznično jutro, još neoživelo od prisustva sveta i zvonjave sa crkvenih tornjeva. Đovana, prelazeći put koji je od stanice (blizu koje su stanovali Poruovi) vodio do zatvora, gledala je daleke modrikaste bregove na rubovima velikih divljih dolina, slične velikoj dijadi od ametista, udišući vazduh ispunjen šumskim mirisima, misleći na svoju škripljastu kućicu, na svoje dete, na izgubljenu sreću, i osećala se kao da umire.

Majka je išla ispred nje, hitrim korakom, s korpom na glavi. Došle su do goleme okrugle zatvorske zgrade, bele i turobne. U tišini i jutarnjem sjaju, nepokretni i nemi stražar bio je kao statua. Jedan zeleni žbun nicao je uz same zatvorske zidine, doprinoseći tuzi samog mesta. Zelenkasta kapija koja se povremeno donekle otvarala i ponovo zatvarala kao usta neke sfinge, otvori se da propusti dve žene. Svi unutra, u toj groznoj jazbini, poznavali su dve nesrećnice; od samog nadzornika straže, crvenog i naočitog, koji je izgledao kao general, do poslednjeg bledog stražara s plavim nakostrešenim brkovima, koji je uobražavao da je i on otmen.

U mračnom i smrdljivom hodniku osećao se već sav užas unutrašnjosti zgrade. Dve žene nisu krenule dalje, ali je bleđi i otmeni stražar došao da preuzme korpu, i Đovana ga tihim glasom upita da li je Kostantino spavao.

– Jeste, spavao je, ali je i sanjao, sanjao. Govorio je: *smrtni greh*.

– Ah, taj njegov *smrtni greh*, nek ide on dovraga!... – reče tetka Bakizija. – Trebalo bi da s tim već jednom prestane.

– Majko moja, zašto ga proklinjete? Zar nije dovoljno što ga je već sudbina uklela? – promrmlja Đovana.

Pošto su se vratile napolje, dve žene su čekale da izvedu optuženika. Kada Đovana ugleda karabinjere koji je trebalo da ga sprovedu do suda, poče da se grčevito tresе, premda ga je i prethodnih dana vidala kako je išao između njih. Njene crne oči se raširiše, gledajući netremice u kapiju suludim pogledom. Prošli su minuti grčevitog iščekivanja: usta sfinge iznova se otškrinuše i između žandara pojavi se Kostantinov lik granitno sivog lica i s dugim crnim brkovima. Bio je visok i gibak kao mlada topola; dva krila crne kose, sjajna i duga, uokvirivala su njegovo obrijano lice nežne lepote, bleđo od tamnovanja; imao je velike kestenjaste oči i mala usta nevinog deteta. I rupicu na bradi. Ličio je na mladog Apolona.

Čim je primetio Đovanu, premda je i on očekivao taj trenutak, još više je prebledeo i zastao opirući se vojnicima. Đovana se stušiti pred njega i jecajući steže mu lancem sputanu ruku.

– Napred – blago se oglasi jedan karabinjer – znaš, dobra ženo, da to nije dozvoljeno.

Ali tetka Bakizija se bila približila, streljajući grupu svojim malim zelenim očima. Karabinjeri za tren zastadoše, a Kostantino čvrstim, skoro neveselim glasom progovori:

– Hrabro! Samo hrabro! – i prikupi snage da se nasmeši Đovani.

– Advokat te tamo čeka – reče tetka Bakizija, dok su karabinjeri blago odbijali dve žene.

– Dobre žene, udaljite se, sklonite se – kazaše odvlačeći optuženog. On se nasmejao još jednom Đovani, pokazavši veoma bele zube između svežih, ali bledih usana, i pođe dalje, s dvojicom karabinjera, koji su bili kao od granita.

Tetka Bakizija, sa svoje strane, povuče za sobom Đovanu koja je htela da krene za mužem, i povede je natrag u kuću Poruovih, da doručkuju pre nego što se upute u sud. Sunce je plavilo dvorište; na sjajnim listovima loze, u dugačkom venjku, visili su dugi grozdovi zelenog grožđa koji su izgledali kao od zelenog mermera, laste su čavrljale gledajući put sunca, a čika Efes Marija beše uzjahao svog dorata i spremao se da krene u polja. Kakva svetlost i kakav praznik u tome dvorištu, ograđenom malim kamenim zidom, odakle se pružao širok vidik! Deca su jela svoje komadeške hleba namočene u beloj kafi, zasevši na prag kuhinjskih vrata; Gracija je bila otišla da jede u nekom svom kutku, možda zbog toga da je u tom prozaičnom poslu ne bi video stric student, dok je i on, u košulji i na nogama usred dvorišta, halapljivo kusao svoj hleb udrobljen u mleku.

A teta Poreda mu je čistila cipele, sva obuzeta pričama svog sina.

– Koliko je veliki Sv. Petar? (Treba objasniti da je Paolo bio samo te godine u Rimu.) Pa veliki je kao jedna *tanca*.³ Ne možeš ni da se moliš. Kako možeš da se moliš u jednoj *tanci*? Anđeli su veliki kao ona vrata, oni manji su anđeli, znate, oni što drže škropionicu sa svetom vodicom.

³ Ograđena, prostrana pasišta. – *Prim. prev.*

– Aa, onda možeš da uzmeš merdevine, da dosegneš do vodice.

– Ne, jer čini mi se da oni kleče. Sipajte mi još malo bele kafe, mama. Ima li još?

– Naravno da ima. Vratio si se izgladneo. Pavličiću moj, kao da si ajkula.

– Znete li koliko košta u Rimu ovakva bela kafa s udrobljenim hlebom? Jednu liru, ništa manje. A mleko je voda.

– Nek su blagosloveni! To je zastrašujuće!

– Aa, znate! Video sam delfine, u moru. O, kako su samo bili zanimljivi! A, evo gošći. Dobar dan. Šta ste radile?

Đovana je ispričala o susretu s mužem i htela je da iznova zaplače, ali tetka Poreda je uze za ruku i odvede u kuhinju.

– Danas je potrebno da imaš snage, dušo moja; jedi, jedi – rekla joj je, pružajući joj veliku šolju bele kafe.

Malo kasnije dve žene pođoše u sud, a Paolo im je obećao da će im se pridružiti.

– Samo hrabro! – reče tetka Poreda, opraštajući se od Đovane.

Ona je u glasu domaćina već osetila presudu svome mužu, i krenula je oborene glave, kao prebijeni pas. Paolo ju je sledio pogledom, i zatim otišao do majke, cupkajući kao ranjeno pilence. Kaza joj nešto čudno:

– Znete šta. Neće proći dve godine, a ova žena će naći novog muža.

– Šta to pričaš, Doktore Pededu? – viknula je žena, koja bi se u srdžbi sinu obraćala nadimkom. – Po meni, ti si baš lud.

– O, mama, ja sam prešao preko mora! – izjavi on. – Nadajmo se samo da će me uzeti za svog advokata!

– Ovaj mladić! – rekla je Đovana svojoj majci, dok su silazili jednom strmom uličicom – jede kao pas, Bog ga sačuvao.

Tetka Bakizija je hodala zamišljena, i odgovori kroz zube:

– Biće on dobar advokat; oglođaće klijente do kostiju, to jest, žive će ih proždrti.

Na to rečeno, obe se učutaše. Jednog trenutka tetka Bakizija se saplete o kamenčić, i dok joj se to dešavalo ona je, ne zna se zašto, pomislila da će zamoliti Paola da bude advokat njenoj kćeri ukoliko ona jednog dana krene da se razvodi.

Bilo je osam sati kada su se našle pred katedralom; njoj je s boka bila zgrada suda s čijih su se malih prozora javljali odblesci jutarnje svetlosti.

Na malom granitnom trgu dve žene su susrele mnoge svoje zemljake, svedoke u sudskom postupku. Neki ih opkoliliše, ponavljajući uvek istu reč:

– Hrabro! Hrabro!

– Ah, hrabro! Ma nama hrabrost ne nedostaje, ali ostavite nas na miru! – odvrtila je tetka Bakizija držeći se gordo kao neukrotiva kobila. Zнала je dobro put i tužna zbog njihove kobi krenula pravo u sudnicu.

Đovana je išla za njom, a za njima su sledili zemljaci, ljudi skoro svi bradati i u gruboj odeći, a pored njih uđe i jedna visoka i bezuba žena mrka pogleda.

Porotnici, skoro svi u godinama i podgojeni, već su sedeli u svojim klupama; jedan je imao ogroman orlovski nos, dvojica guste brade i divlje oči kao da su banditi, trojica njih, u grupi, s primaknutim glavama, smejali su se čitajući neke novine.

Pojavi se predsedavajući, rumena lica uokvirena belom bradom i državni tužilac, mlad, s plavim čekinjastim brkovima na licu punom crvenih žilica, očito prepotentna osoba. Zatim, pisar, i sudski izvršitelj, svi u crnim sudskim odeždama. Đovani su izgledali kao čarobnici došli tu da sudbomosno općine sirotog Kostantina.

On je stajao u ograđenom prostoru, kao velika ustrep-tala ptica, među granitnim likovima karabinjera, gledajući u Đovanu, ali ovoga puta ne smešeci se. Izgledao je kao da ga tišti golema tuga, i pred tim ljudima u čijim je rukama bila njegova sudbina, njegove bistre dečje oči bile su zama-gljene od straha.

I Đovana je isto tako osećala kao da joj je srce šćepala gvozdena ruka. Na trenutke, od tog zahvata osećala je oštre probade fizičkog bola.

Advokat, omanji mladić, žutorumen, bio je započeo da govori sitnim, kreštavim i ženskim glasom. Njegova odbrana bila je i sama dosta zlosrećna: sada je ponavljao već rećene stvari i njegove su reći padale u prazno, kao kapljice vode u veliku posudu, bez ikakvog odjeka.

Javni tužilac, s nakostrešenim brkovima, nije menjao svoj drski stav; neki porotnici su mislili da čine mnogo već time što pokazuju strpljivi izraz lica; za ostale, ako se dobro razmisli, bilo je jasno da uopšte ne prate proces. Samo tetka Bakizija, Đovana i optuženi svesno su slušali repliku odbrane, i što je advokat bio govorljiviji, tim više su se osećali izgubljenima.

U sudnicu bi došla još poneka osoba i sela iza Đovane, koja se svaki čas osvrćtala da vidi je li došao i Paolo. Nije znala zašto, ali nestrpljivo ga je išćekivala, kao da bi studentovo prisustvo moglo biti od neke pomoći optuženome.

Kada je advokat ućutao, Kostantino je skoćio na noge i sav crven u licu zatražio da govori.

– Eto... eto... – zamućao je nesigurnim glasom, pokazujući prstom na branioca – gospodin advokat je rekao svoje... branio me je... i ja sam mu zahvalan; ali nije govorio onako kako sam ja želeo... nije rekao, eto, nije rekao...

Zastao je zadihan.

Predsedavajući se javi:

– Dodajte u svoju odbranu sve što smatrate nužnim.

Optuženi je ostao zamišljen i oborenih očiju, iznova bled: zatim je prešao rukom, malo drhtavom, preko čela, skoro češući se, i diže glavu.

– Eto – počeo je spuštenim glasom – ja, ja... – Nije bio u stanju da nastavi. Stegao je pesnicu, okrenuo se besan ka advokatu i gromkim glasom doviknuo:

– Pa, kažite napokon da sam ja nevin!

Advokat načini pokret rukom dajući mu znak da se primiri; predsedavajući diže obrve kao da bi rekao: – ali on je to već sto puta ponovio. Da li je naša krivica što u to ne možemo da poverujemo? – na šta se u sali ču ženski jecaj.

To je Đovana plakala. Tetka Bakizija je izvede napolje, dok je ova, opirući se, i dalje plakala, i svi izuzev javnog tužioca pogledaše u pravcu dve žene koje su se borile.

Malo zatim, sud se povuče da donese odluku.

Tetka Bakizija, u pratnji dvojice zemljaka, odvukla je Đovanu na mali trg, i umesto da je teši počela je da je grdi. Da li je potpuno poludela? Je l' to htela da je nasilno izbace?

– Ako se ne smiriš, ne bila ja, izdevetaću te – zaključila je ona.

– Majčice moja, mammo draga – jecala je Đovana. – Oni će mi ga osuditi, izgubiću ga, prokleti bili, a ja tu ne mogu ništa, ne mogu ništa...

– A šta biste hteli da uradite? – pitao je jedan zemljak. – Ne možete baš ništa da učinite, istina je kao što je istina da sam živ. Budite strpljive. I sem toga, pričekajmo još malo...

U tom trenutku pojaviše se tri osobe u crnom, od kojih se jedna smejala i ćopala. Bio je to Paolo Poru između dva sveštenika, svoja prijatelja.

–Evo nje – rekao je student. – Izgleda da su ga već osudili.

–Po meni – primeti jedan sveštenik – izgleda zaista ka ždrebnica, a hoće i da se ritne, čini mi se...

Onaj drugi je počeo radoznalo da gleda Đovanu, a zatim se sva tri prijatelja približiše dvema ženama i Paolo upita da li je rasprava završena.

Jedan sveštenik zapita:

–To je onaj što je ubio strica?

Drugi sveštenik je i dalje gledao Đovanu koja se smirivala.

–On nije nikoga ubio! – reče ponosito tetka Bakizija. – Ubice ste vi, crni gavranovi.

–Ako smo mi gavranovi, vi ste veštica – odgovori mladi sveštenik.

I neko od prisutnih se nasmeja.

U međuvremenu Đovana, koja se na Paolovo navaljivanje bila primirila, obeća da neće praviti scene ako je ponovo puste u salu. Ušli su svi zajedno dok su porotnici, nakon kraćeg većanja, zauzimali svoja mesta.

U hladnoj i mračnoj dvorani zavladała je duboka tišina. Đovana je čula muvu koja je zujala oko jednog okova na prozoru, a zatim joj se učinilo kao da su joj svi udovi otežali, da je duž celog tela, duž nogu, duž ruku, probadaju gvozdene šipke.

Predsedavajući je pročitao presudu tihim i ravnodušnim glasom, dok ga je optuženi, uzdržana daha, gledao upornim pogledom. Đovana je sve vreme čula zujanje muve i osećala žestoku mržnju prema onom čoveku rumena lica i s belom bradom, ne zbog onoga što je čitao, već zbog njegovog tihog i ravnodušnog glasa. A taj glas, tih i ravnodušan,

osuđivao je na dvadeset i sedam godina tamnovanja ubicu koji je dugo vremena razmišljao o zločinu: da ubije rođenog strica i staraoca.

Dovana je bila toliko sigurna u kaznu od trideset godina, da su joj se dvadeset i sedam godina učinile znatno manje; ali samo za tren: ubrzo je izračunala da tri godine, od punih trideset nisu značile ništa, te se ugrizla za usne da ne bi zaur-lala. Vid joj se zamračio, s očajničkim naporom volje pogle-dala je Kostantina i videla, ili joj se to samo učinilo, njegovo sivo i ostarelo lice, i njegove oči zamagljene i izgubljene u praznom. Ah, on je nije gledao; nije je više ni gledao! Bio je od nje rastavljen za večna vremena. Bio je mrtav, premda još uvek živ. A ubili su joj ga oni ljudi, tusti i smireni, koji su još uvek stajali ravnodušni, očekujući novu žrtvu. Osetila je da je razum napušta: najednom je čula divlje povike koji su se razlegali dvoranom, i neko ju je ščepao i povukao napolje na trg žut od sunca.

–Je li moguće, kćeri moja? Ma da li si ti luda? Vičeš kao da si životinja – reče joj tetka Bakizija, vukući je za ruku. – I čemu to? Postoji priziv, sad postoji i kasacija, dušo moja, smiri se!

Sve se to desilo u kratkom vremenu. Svi svedoci, advokat i Paolo Poru okružili su dve žene pokušavajući da ih uteše. Dovana je plakala bez suza, muklim jecajima koji su joj pre-secali grudi; nepovezane reči nežnosti prema Kostantinu i pretnje porotnicima, navirale su joj na drhtave usnice.

Molila je da je barem puste da vidi osuđenog pri izlasku, i čekala.

On se pojavi, konačno, između dva hladna i ravnodušna karabinjera; modar, pogrbljen, upalih očiju, najednom ostareo.

Đovana se baci pred njega, i kako se karabinjeri nisu zaustavili, nastavila je nekoliko koraka naherena, okrenuta ka osuđenom, smešeći mu se, govoreći mu da će kasacija sve srediti i da će ona prodati i košulju sa sebe, samo da ga spase. On je gledao razrogačenih očiju punih zaprepašćenja, i kako su ga karabinjeri gurali ispred sebe, jedan od njih reče:

– Ostavi se toga, dobra žena, budi strpljiva – a i on sam prozbori:

– Idi, Đovana. Pokušaj da govoriš s njima pre nego što me odvedu, i... povedi dete... budi hrabra.

Ona se s majkom vrati u kuću gde su gostovale. Tetka Poreda zagrlila obe žene i rasplakala se; a zatim se rasrdila zbog svoje slabosti, te pokuša da stvar ispravi.

– Pa, dobro, dvadeset i sedam godina, pa šta onda? A da su ga osudili na trideset, zar to ne bi bilo gore? Vi biste da krenete? Po ovome suncu? Po meni, niste pri sebi, ja vas neću pustiti.

– Ne – reče tetka Bakizija – idemo, jer polaze i drugi zemljaci koji će nam praviti društvo. Ali Đovana će se s detetom vratiti kroz neki dan, ako vam to ne smeta.

– Neka ste blagoslovene, naš dom je i vaš dom.

Sele su za sto, ali Đovana nije jela, premda se držala mirno. U dva-tri maha tetka Poreda je pokušala da govori o beznačajnim stvarima, pitajući da li su detetu izbili prvi zubići, primetivši da će mu možda škoditi da putuje po ovom suncu, a zatim upita da li je u njihovom kraju žetva ječma bila obilna.

Veliki mir je vladao u dvorištu izloženom suncu, tu i tamo prožetom senkom od venjaka. Laste su doletale i uz cvrkut letele okolo. Paolo je čitao novine i jeo. Gracija i Minija (bratić je bio otišao s dedom), u svojim crnim tesnim haljinicama,

rašćupane, usred ručka već su dremale i kapci su im se spuštali na oči, hvatala ih je podnevna pospanost, i reči tetka Porede padale su u prazno, u tu tišinu, u taj svetlosni mir, u kome su tragična ličnost tetka Bakizije i nemi Đovanin bol postajali dostojanstveni.

Netom je obed bio završen, dve žene osedlaše svog konja, pripremiše svoje bisage, i zatim se oprostiše. Paolo je obećao da će navesti njihovog advokata da što pre podnese priziv, i čim su one iščezle uzeo je da se igra s Minijom ne bi li je otrgao od napada pospanosti, *izigravajući ludu*: neobuzdano se klibereći, sav se tresući, da bi najednom začutao, smrkao se, upiljen, i onda iznova počinjao da se smeje.

Devojčice su se zabavljale, i one su se ludo zasmejale, i celo svetlo dvorište, i cela tiha kućica, oslobođena tragičnog prisustva ožalošćenih gošći, u velikome podnevnome miru, odjekivali su od veselosti.

III

Dve Eraove putovale su po velikom julskom suncu. Trebalo je da se spuste u dolinu, dođu do kraja, krenu nagore i onda se uspnu do modrih planina koje su zatvarale vidik, gde su divlji vrhovi iščezavali u nebeskom svodu, sivom od letnjih isparenja.

Bio je to tužan put. Dve žene su kaskale na jednom konju, krotkom i setnom. Njihovi saputnici, neki ispred, neki iza njih, rastureni, išli su pritisnuti žegom, tišinom i bolom. Patili su zbog presude Kostantinove, skoro koliko i dve žene, ćutali su poštujući Đovaninu muku, a ako bi se i usudili da nešto kažu, njihov glas bi se gubio bez titraja, u velikoj tišini časa

i same sredine. Malo-pomalo, iz doline se stizalo do potoka koji je presušio, stazama ne toliko strmim, ali divljim, jedva vidljivim po suvim strminama, među stenjem, prašnjavim šipražjem, strnjikama, užutelim i tužnim. Čudno drveće, divlje i pustinjački samotno, raslo je raštrkano, nemo i nepokretno, uokvireno sumornom svetlošću, a senke su mu padale na zemlju kao senka usamljenog oblaka, smetena, uplašena od goleme svetlosti koju je ometala. I poneki kliktaj ptice, iznenadila bi ta senka, a sam taj glas, najpre oštar, kao da je slabio, savladan tišinom koju je remetio.

Krupni cvetovi strička, živo ljubičasti, ružičasti zvončići poponca, zvezde lila i slezove boje, izazivajući sunce doprinosili su osećanju beznađa u dolini. I nagore i nadole vijugale su se duge, beskrajne, niske kamene ograde, obrasle u suhu žučkastu mahovinu, izložene nemilosrdnom suncu. Žitna, još nepokošena polja, čiji su žuti klasovi izgledali kao svežnjevi bodlji, nestajala su u smirenoj daljini. I u tom laganom prodiranju napred, Đovana je sedela postrance na konjskim sapima i osećala kako joj glava pod maramom gori na vreloime suncu, dok su joj tihe suze brazdale lice. Trudila se da je majka, koja je jahala opkoračivši sedlo, ne primeti kako plače, ali tetka Bakizija je čula, tetka Bakizija je videla iza svojih leđa, i konačno više nije mogla da izdrži.

– Čuj me, dušo moja – najednom se oglasi, dok su izlazili iz doline, među velikim šipražjem rascvetalih oleandera – da li bi mogla da budeš toliko samilosna i prekineš s tim? Zašto plačeš? Zar toliko meseci nisi za to znala?

Umesto da učuti, Đovana snažno zajeca. Tetka Bakizija tada, videvši da su svi sapatnici daleko, iskali se dubokim, promuklim glasom, koji se Đovani učinio kao da dolazi iz daleka, ublažen velikom tišinom koja je ovde vladala.